

Soome Sõjaarhiiv kaheksa aastakümne keerises

Sõjaarhiivi juhtimisajalugu ja selle kajastused arhiivi tegevuses

ILKKA KORHONEN

1. Lähtekoht ja probleemi asetis

1999. aasta augusti lõpus kogunesid eri maade sõjaarhivaarid oma aastakoosolekule, mis oli seekord korraldatud Brüsselis. Korralised teemad, arvutite kasutamine arhiivides ja arhivaalide säilitamine, jäid üsna kõrvale, kuna üldine tähelepanu keskendus küsimusele: misugune on sõjaarhiivide tegelik organisatsiooniline asend? Kas sõjaväelisi arhivaale tuleb säilitada iseäralise koguna sõjaväelises haldusalas või peaks neid osana üldisest kultuuripärandist koondama kultuuriasutuste tiiva alla ja seega tavaliste arhivaaride käsutusse andma? Eri riikides on leitud erinevaid lahendusi ja suure huvi tõttu otsustati see küsimus valida 2000. aasta koosoleku peateemaks.

Soomes on olukord muuseas teiste maadega võrreldes eriline. Arhiiv on alati olnud osa kaitsejõudude struktuurist, kuid seda pole siiski juhtinud sõjaväelased, nagu mujal, kus arhiiv on osa kaitsejõududest. Meil on arhiivi juba kaua juhtinud elukutselised arhivaarid ja see töö tugineb kindlalt üldisele arhiiviseadusele. Asi tundub seega korras olevat, kuid mõni teine lahendus võiks ehk paremgi olla?

2. Suuna kättenäitamine teekonna alguses

Sõjaarhiiv tekkis Soomes pärast Vabadussõja lõppemist, kui vajati ametnikku, kelle kätte võiks koondada sõja ajal tekkinud dokumendid. Ülemjuhataja C. G. E. Mannerheim andis juba 25. mail 1918 käsu, et likvideerimisele määratud väeosade ja staapide materjalid tuleb saata peastaabi operatiivosakonda. Sinna ei jõutud siiski mingeid pabereid saata, sest ülemjuhataja andis 20. juunil uue käsu, mille kohaselt materjalid tuli saata äsja asutatud sõjaväeametkonna arhiivi. Arhiiv oli alustanud tegevust 15. juunil 1918. aastal sõjaminister Wilhelm Thesleffi suulise juhise järgi: "Ma ootan nii palju kui võimalik omapoolset algatust." (Ülevaade Sõjaarhiivi tegevusest 1918–1920. – SA 1, Hf. 10). Üsna julgustav algus, eks ole!

Sõjaarhiivi tegelikuks asutamispäevaks peetakse siiski 1918. aasta 31. juulit, kui kinnitati arhiivi esimene, ajutiseks nimetatud põhimäärus (SA 1, Hf. 10). Selle järgi kuulus Sõjaarhiiv sõjaväeametkonna (hilisema Sõjaministeeriumi) keskasutusse, mille ülemale jäi kõrgema järelevalve kohustus. Lisaks jagati arhiiv kaheks osakonnaks: ajalooliseks ja administratiivseks, kusjuures kumbki neist pidi säilitama dokumente. 15.

detsembril 1919 kinnitatud põhimäärus kaotas arhiivisise osakondadeks jagunemise.

Nii liideti Sõjaarhiiv järgnenud enam kui 80 aastaks kaitsestruktuuridega. Miks ei tahtud aga loovutada iseseisva Soome sõjaväe dokumente Riigiarhiivile, kuigi seal olid juba autonoomiaaegsed materjalid? Riigiarhiivis olid valmis hoidlad, arhivaalidega töötamise kogemus jms. Pealegi oli Riigiarhiiv saanud Senatilt ülesande koguda Vabadussõja materjale ja ülemjuhataja Mannerheim oli sama töö tegemisse rakendanud Vabadussõja ajaloo komitee.

Sõjajärgsetes tingimustes oli lahendus siiski üsna loomulik. Eelkõige just administratiivse osakonna ülesandeks oli koguda muuseumis *"praegusel... ajal... teenistuses olnud vägede ja allüksuste, samuti ka sõjaväelaste teenistusdokumente"*. Kuna sõjaministeerium loodi peaaegu tühjale kohale, siis polnud vägedel ega staapidel traditsioone, kogenud personali ega ruume, ühesõnaga polnud mingeid võimalusi dokumentide nõuetekohaseks säilitamiseks, rääkimata nende muul viisil kasutamisest. Nii olid Sõjaarhiivi antud dokumendid täiesti uued, osa muidugi salajased, mistõttu sõjaministeerium tahtis hoida neid oma valduses. Sõjaarhivaari kohustuste hulka kuulus tööjuhendi järgi *"anda materjale välja sihipäraselt"*, mis tähendab, et uurijad said dokumente üksnes tema kaudu.

Seega oli siis Sõjaarhiivi tähtsaimaks ülesandeks algusaastail võtta sõjaväeasutustelt vastu ametlikke dokumente ning koguda muud sõjaajaloolist materjali, nagu päevaraamatud, elulood, kirjad ja kaardid. Kõrvalülesanneteks oli arhivaalide säilitamine, nimistute koostamine, nende laenutamine ja uurijate käsutusse andmine.

Sõjaarhivaar oli sõjaväeametkonna ametnikuna tsiviilisik. Tema tegevus jätkus sõltumata muutustest katusorganisatsioonis. Jäänuks arhiiv peastaabi operatiivosakonna alluvusse, oleks selle ülemaks tõenäoliselt mõni sõjaväelane määratud. Mida tähendanuks see Sõjaarhiivile, seda võib üksnes oletada.

3. Raskused kasvavad

Väljakujunenud positsioon hakkas kõikuma 1925. aastal, kui Sõjaarhiiv ühendati kaitsejõududega ja määrati peastaabi ülema alluvusse. Kolm aastat hiljem pöörduti tagasi kaitseministeeriumi alluvusse, kuid seekord ühe allasutusena. Seda kinnitas veel riiginõukogu 1934. aasta otsus, millega määratleti uuesti Sõjaarhiivi ülesanded ja struktuur. Sisemiselt jagunes arhiiv nüüd kantseleiks ja kaheks osakonnaks, millel tegelikult sisulist erinevust polnud. Ülesanded määratleti sellega, et Sõjaarhiivist sai kaitseministeeriumi ja kõigi selle valitsemisala alluvate hulka loetud ametkondade, samuti kaitseliidu organisatsiooni kuuluvate väeosade keskarhiiv.

Suurem iseseisvus oli muidugi hea, kuid piiratud ressursid takistasid tegevust. Arhiiv muutis oma asukohta mitu korda, kuid sellest hoolimata jõuti 1935. aastaks olukorda, kus ruumipuuduse tõttu polnud enam üldse võimalik materjale vastu võtta. Teisest küljest oli aga arhiiv õnnelik, et sai samal aastal juhatajaks esimese tõelise arhivaari – Lauri Kujala.

Sõjad põhjustasid arhiivi tegevuses tõsiseid muutusi. Jällegi seisis ees kaitsejõududele allutamine. 1941. aastal suunatigi Sõjaarhiiv Kaitsejõudude Peastaabi sõjaajaloo osakonna alluvusse. Füüsiliselt oli arhiiv paigutatud laiali üle kogu Soome. Jätkusõja lõppedes seisis ees pööraselt raske töö – kaitsejõudude kogu sõjaaegse materjali vastuvõtmine. Just siis tekkiski tänaseni kasutatav identifitseerimiskord, nn sissetulekusüsteem. Selle järgi saab iga arhivaal jooksva numbri, mille alusel ta – fondimoodustajast sõltumata – paigutatakse hoidlasse.

4. Stabiliseerumisaeg

Pärast sõda arenes Sõjaarhiivi alluvussuhe vaid näilisi muutusi kaasa tuues. Arhiivi tähendust mineviku säilitajana tunnustati jätkuvalt, kuna ta ühendati 1952. aastal asutatud Sõjaajaloolise Uurimisinstituudiga. Instituudi sihid laienesid ja tema nimeks sai 1971. aastal Sõjateaduse Instituut. Peastaabi alluvuses oleva ins-

tituudi koosseisu kuulusid peale Sõjaarhiivi veel Sõjamuuseum, Sõjateaduslik Keskraamatukogu, Strateegia osakond ja Sõjaajaloo osakond. Instituudi juhataja oli koloneli auastmes ohvitser. Mõlema mainitud osakonna eesotsas seisis sõjaväelane, raamatukogu ja muuseumi juhtis, nagu ka arhiivi, tsiviilisik.

Kirjeldatud kummaline kooslus ühendati 1985. aastal samal kujul Kõrgema Sõjakooliga. Kui aga Kõrgem Sõjakool, Lahingukool ja Kadetkool liideti, sündis sellest 1993. aasta alguses Riigikaitse Kõrgkool *Maanpuolustuskorreakoulu*. Sõjaarhiivist sai akadeemilise maailma osa! Struktuur muutus veelgi, kuna Sõjateaduse Instituut kaotati ja tema koosseisu kuulunud allüksused muutusid kõrgkooli instituutideks. Raamatukogu uueks nimeks sai Riigikaitse Kõrgkooli Raamatukogu (vrd ülikooli raamatukogu), mis, samuti nagu Sõjaarhiiv ja Sõjamuuseum, allus nüüd otse rektorile.

Kõige olulisem muutus sisemises struktuuris oli, et 1. oktoobril 1996 ühendati Sõjaarhiiviga Sõjaväe Tervishoiuarhiiv.

5. Ülesannete kujunemine

Dr. Kujala toetus 1939. aasta arhiiviseadusele, kui ta alustas tõsist tööd kaitsejõududes seni peaaegu täielikult puudunud arhiivisüsteemi väljakujundamisega. Pärast sõda algatati esimeste konkreetsete arhiivijuhendite koostamine (esimene säilitusjuhend hakkas kehtima 1949. aastal) ning üleminek tsiviilaladel juba kaua kasutatud süsteemile. Tasapisi said Sõjaarhiivi ülesanneteks arhiiviametile omased tööd, nagu arhiivinduslik järelevalve ja juhendamine. Päris uueks tööpõlluks kujunes erialane konsulteerimine ja arhiivipersonali koolitamine.

1981. aasta arhiiviseadus täpsustas Sõjaarhiivi asendit märgatavalt, kuna selles formuleeriti tema ülesanded oma (st kaitseministeeriumi – R.H.) valitsemisala keskarhiivina. 1994. aasta arhiiviseadus paiskas aga Sõjaarhiivi otsekuu tühjusse, kuna teda ei meenutatud ei seaduse tekstis ega ka üheski muus õigusaktis.

6. Arhiivi koht tänaste kaitsejõudude hierarhias

Praegusel hetkel määratleb Sõjaarhiivi koha kaitsejõudude juhtimis- ja haldussüsteemi käsitlev põhidokument (Pesuunnos PAK 01.04, 10.12.1998) ning Riigikaitse Kõrgkooli põhikiri. Peastaabi põhidokumendi järgi on Riigikaitse Kõrgkooli koosseisu kuuluva Sõjaarhiivi ülesanded järgmised:

- arendada ja juhtida riigikaitseasutuste ning piirivalveameti dokumentide haldamist ja arhiveerimist, samuti jälgida, et neid hoitaks vastavuses arhiiviseaduse ja arhiiviameti poolt antud juhistelega;
- säilitada riigikaitseasutuste ja piirivalveameti alaliseks säilitamiseks määratud dokumente ja hoolitseda arhivaalide kasutamisevõimaluste eest;
- hoida säilitatavaid dokumente kasutatavana kõigile, kes neid vajavad, ja anda neis sisalduvat informatsiooni vastavuses nende avalikkust sätestavate õigusaktidega.

Vaatamata kõigile struktuurimuutustele näeme, et katusorganisatsiooni muutumine pole mõjutanud muutma Sõjaarhiivi ülesandeid ega tegevusprintsipe. Katusorganisatsiooni ülesandeks on alati olnud Sõjaarhiivi eelarve võimalikult väiksena hoidmine ning muulgi viisil hoolitsemine, et arhiiv ei saaks mingeid iseäralisi privileege nautida. Samal viisil on suhtutud ka Sõjaarhiivi personali. Kogu arhiiviteooria ja -praktika on arhiivinduslike põhitõdede ja kehtivate seaduste alusel arhiivis ise loodud.

Arhiivi suhe Riigikaitse Kõrgkooliga piirdub peamiselt administratiivtasandiga. Kõrgkool tegeleb personali haldamisega, eraldab vahendid arhiivi poolt seatud eesmärkide täitmiseks jms. Varasema ajaga võrreldes on arhiivi majanduslikke võimalusi jms viimaste aastate jooksul parandatud ja üldse on kõrgkooli mõistev suhtumine arhiivi tegevusse ja eesmärkidesse suurenenud.

Riigikaitse Kõrgkooli õppurid ja õppejõud moodustavad Sõjaarhiivi kasutajatest vaid väikese osa, mistõttu ka selles mõttes pole kõrgkooli kui terviku seisukohast arhiivi kuulumis-

sel sinna erilist tähtsust. Siiski pakub arhiiv õppuritele mõningaid pisikesi eeliseid.

Sõjaarhiivi erilist rolli kinnitab see, et ta on olnud alati iseseisev fondimoodustaja. See on täiesti mõistetav, kuna arhiiv on ilmast-ilmast füüsiliselt kuulunud erinevate katusorganisatsioonide alluvusse. Kaitsejõududes alates aastast 1998 kasutusele võetud elektrooniline asjaajamisvõrk (staabisüsteem – E) kergendab fondide formeerimist füüsilistest vahemaadest sõltumata. Siiski peeti vajalikuks ikkagi säilitada Sõjaarhiiv kui iseseisev fondimoodustaja. Uus süsteem võimaldab arhiivi personalil kasutada lisaks oma fondile ka Riigikaitse Kõrgkooli elektroonilist arhiivi. Sõjaarhiivile on Riigikaitse Kõrgkooli registratuur vaid üks tema poolt koolitatavatest ja nõustavatest kaitsejõudude registratuuridest.

Konkreetsesse asjaajamise korda ja käsu-liinidesse puutuva reguleerib Sõjaarhiiv koos peastaabi personalistaabiga. Eelpool mainitud põhidokumendi järgi tegeleb personalistaap muu hulgas üldadministratsiooniga, mille hulka kaitsejõududes arvatakse ka arhiivinduslikud ja asjaajamisküsimused. Kuna Sõjaarhiiv ei ole peastaabi otsealluvuses, siis on koostöö täielikult sumbunud. Ühisnõupidamisi peaaegu ei toimugi.

Kuna Sõjaarhiiv vastutab kaitsejõudude dokumendihalduse edendamise ja planeerimise eest, siis on selle ülesande täitmine raskendatud, kui peastaap ei taha arhiivi juhiseid ja käske vahendada.

7. Järeldused ja tulevikunägemused

Kas Sõjaarhiivi asend võiks olla ka teistsugune? Kaitsejõud tunnevad teatud (mõistetavat?) usaldamatust tsiviiljuhtkonnaga haldusüksuste suhtes, mida näitab ka eraldatud vahendite määr. Kui Sõjaarhiivi juhataja koht nõuaks koloneli auastet, võiks arhiiv vabalt olla piisavate volitustega varustatud iseseisev peastaabile alluv asutus, nagu näiteks Kaitsejõudude Infotehnika Instituut. Mida see arhiivi tegevuse ja eesmärkide saavutamise jaoks tähendaks, ei julge unistadagi.

Alternatiiviks võiks olla uuesti ministeeriumi poolele naasmine. Kaitseministeeriumi osakonnana tegutsemine oleks kasulik vähemalt personali administreerimise, aga samuti kogu riigikaitse süsteemi asjaajamiskorra planeerimisel. Ministeeriumi arhiiv loovutataks loomulikult Sõjaarhiivile, kuid asjaajamise osas pole Sõjaarhiiv ministeeriumi tegevusse sekunud. See, et kaitsejõududel ja ministeeriumil on täiesti erinevad elektroonilised asjaajamissüsteemid, on pehmelt öeldes veider.

Mõnedes riikides on sõjaajaloolised dokumendid antud kultuuriministeeriumide valitsemisalasse. Näiteks Rootsis tehti seda kuus aastat tagasi (kurjad keeled kinnitavad küll, et seda põhjustas uuesti võimule saanud sotsiaaldemokraatliku valitsuse soov näida "progressiivsena" – nii vähendati tublisti kaitsekulutusi ja suurendati kultuurielarvet). Üldine põhjus on aga, et sõjaväe tegevuspõhimõtted on nii kaugel üldistest arhiivinduslikest tegevusprintsipidest. Ja kui siis tahetakse, et arhivaalid oleksid uurijatele kergesti kättesaadavad, tuleb neid hoida nagu igasugust muudki arhiivimaterjali (meil seda probleemi pole). Mõnes muuski asjas on eri maades meie omast erinev arusaam arhivaalidest, nende valikupõhimõtetest jms.

Soome seisukohast on siiski selge, et kaitsejõududes on tähtsamal kohal *Horne*'id, tankid ja muud vahendid, samuti inimesed, kelle abil vastane purustatakse. Hierarhias allpool on seega arhiiv, kelle lahinguväärtus on tõesti väike (mobilisatsiooniohvitser pole isegi talle ette nähtud teenistuspüstolit kätte saanud). Kaitsejõudude suhtes on probleemiks muidugi piiratud arusaam arhiivist kui üksnes ajaloo talletajast.

Mis mõjutab siis seda võimalust, et Sõjaarhiiv siirdukski tsiviilpoolele või haridusministeeriumi valitsemisalasse? Eelkõige tähendaks see Rahvusarhiiviga ühinemist ühe osana sellest. Niisugusel mõttel on tõsised põhjendused. Arhiiviuurijate ja muude teenuste kasutajate uurimine näitab, et suurem osa neist ei ole sõjaväelased ega kaitsejõududega seotud isikud. Kuna haridusministeeriumi üks tegevusalasid on arhiivindus, siis selle ministeeriumi ühe osana suureneksid märgatavalt

arhiivile eraldatavad vahendid. Näitena olgu toodud kas või Siltavuorenranta 16 parajasti teoksil olevad remonditööd. Kaitsejõud ei ohverdanud majale markagi, kui see just vältimatu polnud.

Sõjaarhiivi ühinemine tollase Riigiarhiiviga oligi 1990. aastate alguses päevakorras. Algatus tuli kaitseministeeriumist, kus mõisteti, et arhiivindus kuulub pigem Riigiarhiivi kui kaitsejõudude valdkonda. Mõte sumbus, kuna riigile poleks sellest vähimatki kokkuhoidu sündinud, pigem vastupidi. Pealegi olid säärase ühinemise vastu nii haridusministeerium, Riigiarhiiv kui ka Sõjaarhiiv.

Sõjaarhiivi ühinemine tsiviilametkonnaga oleks kaitsestruktuuridele siiski üksnes eba-meeldivusi toonud, eriti asjaajamise poolel. Rahvusarhiivi jaoks oleksid kaitsejõud vaid üks paljudest valitsemisharudest ilma eriteeninduseta. Kaitsestruktuurid peaksid muretsema palju suuremad hoidlad, sest dokumentide üleandmise tähtaeg oleks hüpanud kümnele aastalt neljakümnele. Salajaste dokumentide hoidlad oleksid jäänud arhiivijärelevalveta jne.

Lahenduseks võiks ehk olla Sõjaarhiivi kaheks jagamine. Säilitusosakond koos oma 40 riitulikilomeetriga läheks Rahvusarhiivi koosseisu ja teatiste osakond sulaks kokku Rahvusarhiivi vastava teenistusega. Dokumentiosakond kujuneks peastaabi personalistabi osaks. See võiks tegutseda omamoodi vahearhiivina, nagu riiginõukogu arhiiv, säilitades materjale 10–40 aasta jooksul.

Kõige tõenäolisem võimalus on aga, et Sõjaarhiiv jätkab ka uuel aastatuhandel veel kaua endises struktuuris. Muidugi peab rolle täpsustama nii riigikaitse- kui ka arhiiviaministratsioonis. Juhtnõõride andmise õigus arhiivinduse vallas kavatsetakse anda Sõjaarhiivile. See asjaolu, kuid samuti arhiivi üha silmatorkavam panus riigikaitseadministratsiooni kogu asjaajamisega seostuvates kava-des, veenab üha suuremat hulka otsustajatest Sõjaarhiivi vajalikkuses ka nende endi igapäevases töös. 

Ilkka Korhonen, Sota-Arkisto kahdeksan vuosikymmenenä myllerryksessä, 31.08.1999.

Tõlkinud Rein Helme

Allikad

Arhiiviseadused 1939, 1981 ja 1994.

Staabeeeskiri II, 1974

Mälestusi Sõjaarhiivi tegevusest. – SA 1, Hf 11.

Peastaabi planeerimisosakonna PAK 01.04, 10.12.1998, ETS.

Kaitsejõudude arhivaaride juhend 1949.

Sõjaarhiivi aastaaruanded 1949–1973. – SA 2, Db 1.

Sõjaarhiivi aastaaruanded 1974–1996. – SA 3, Dcaa 1.

Sõjaarhiivi juht, Helsinki, 1974.

Sõjaarhiivi arengut kajastavad materjalid. – SA 1, Hf 10.

Sõjaarhiivi tegevust kajastavad materjalid. – SA 1, Hf 12.